

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ У ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Проблема прав людини розглядалася такими авторами, як В.Ю. Барков, Р. Дворкін, М.І. Козюбра, А.М. Колодій, А.П. Кочетков, І.О. Кресіна, О.А. Лукашова, С.І. Максимов, П.М. Рабінович, Т.В. Розова, Дж. Ролз, О. Гьоффе, К. Штерн [Див.: 1; 3-11] та ін. Зокрема, німецький дослідник О. Гьоффе визначає їх як «суб'єктивні права, на володіння якими може претендувати кожна людина, незалежно від обставин» [11, с. 248]. Інакше кажучи, визнання цих прав за кожним відбувається тільки на підставі їх належності індивіду як такому, без застосування критеріїв гідності й недостойності, наявності чи відсутності певних ознак. Таке визнання покликано запобігати ситуації, коли певна особа чи група людей можуть вважатися невартими ставлення до них як до рівних на підставі певних розрізнявальних характеристик, на кшталт національності, раси, громадянства та ін.

Права людини є нормативною формою вираження меж свободи індивідів, упорядкування їх зв'язків, координації вчинків і діяльності, запобігання протиріч, протидії конфліктів. Вони нормативно формулюють не тільки умови і способи життєдіяльності людей, а й межі їх свободи, що дозволяють їм реалізувати свої права, не обмежуючи прав та інтересів інших [2, с. 18]. Такі права поділяються на негативні й позитивні. Традиційно права людини розуміються як такі, що дають індивідам можливість захищатися від посягань на їх свободу з боку структур державної влади. У формулі «громадянин проти влади» виражається антиавторитарний сенс прав останнього, по суті, негативний вираз «свободи від», і суворе забезпечення прав як безумовна вимога сучасності. Але права людини набувають ще й позитивного значення, виступаючи силою, що наповнює змістом суспільний простір [7, с. 218]. Позитивний смисл прав передбачає їх використання, реалізацію шляхом активної поведінки.

Отже, зміст прав людини виражається через певні можливості, що належать кожному незалежно від будь-яких обставин і відповідають загальному обов'язку не перешкоджати здійсненню цих можливостей щодо володільця прав. Права індивіда, як уже зазначалося, можуть мати негативний сенс, що полягає в захищеності від посягань, і позитивний, що передбачає їх використання й реалізацію шляхом активної поведінки. Однак для українського суспільства, категорія «права людини» не є характерною і зміст її часто ототожнюється з формулюваннями конкретних положень, перенесених у національне законодавство з міжнародних правових актів. Власне, права людини ще не стали цінністю нашого суспільства, тому можуть розглядатися лише як ціннісна орієнтація останнього.

Механізм реалізації прав індивіда становить собою сукупність відповідних об'єктивних і суб'єктивних чинників їх реалізації. До об'єктивних належать, напри-

клад, наявність відповідної законодавчої бази, органів державної влади й органів місцевого самоврядування, за допомогою яких ці права отримують здійснення й захист; до суб'єктивних – виховання поваги до права іншої особи, яке є частиною правової культури, усвідомлення себе носієм права, суспільно-правова активність останнього тощо. Склад і динаміка механізму реалізації прав людини залежать і від типу суспільства, в якому він запроваджений.

Найефективніше такий механізм працює в громадянському суспільстві, оскільки воно є сукупністю сфер життєдіяльності, яка ґрунтується на правах індивіда. Т.В. Розова й В.Ю. Барков вважають, що в громадянському суспільстві людині гарантована максимальна свобода для гармонічного розвитку всього людського і громадянського. У такому суспільстві соціальні права й політичні свободи громадян захищені сильним законом і перетворюються на повсякденну реальність, припиняючи служити банальною ширмою для політичних ігор [9, с. 202]. Іншими словами, реалізація в ньому прав людини повинна передбачати, по-перше, наявність законодавчих механізмів, по-друге, бути незалежною від політичних цілей, наявних на момент такої реалізації. Така незалежність не означає незмінності прав, адже з розвитком суспільно-політичних відносин може бути розширений їх перелік або змінені формулювання. Проте при прийнятті політичних рішень колективна мета або загальне благо не можуть мати пріоритету перед правом.

Особливості реалізації прав індивіда в громадянському суспільстві зумовлені існуванням у ньому специфічних інституцій і відносин, а також більш широкими й різноманітними порівняно з іншими типами суспільств засобами захисту цих прав. Крім того, в такому суспільстві діє принцип рівності суб'єктів у тому розумінні, що вони (а) повинні відповідно ставитися один до одного при реалізації своїх прав і свобод, (б) мати рівні можливості при захисті останніх і (в) брати участь у прийнятті рішень щодо життєдіяльності. Щодо останнього складника цього принципу, то він стосується насамперед прав політичних. Так, за словами німецького дослідника К. Штерна, «людина повинна мати можливість брати участь у вирішенні питання про свій уряд» [1, с. 162]. Деякі науковці вважають, що за допомогою прав людини державна влада й політика в сучасному світі отримують так званий гуманітарний вимір, що обмежує надмірні посягання влади, зменшує протистояння, напругу в суспільстві [6, с. 234].

До особливостей реалізації прав індивіда у громадянському суспільстві належать: а) об'єктивні – наявність специфічних структур і процедур для їх реалізації, альтернативні засоби захисту прав; б) суб'єктивні – суспільна активність носіїв прав, усвідомлення себе їх володільцями і сприйняття прав як підстав ставитися до іншого члена суспільства як до рівного.

Що стосується специфічних структур і процедур для реалізації прав, то вони становлять собою відповідну систему органів та організацій, діяльність яких чітко регламентована. Законодавчого надання кожному члену суспільства певних прав недостатньо для того, щоб останнє вважалось громадянським. Адже для наповнення таких прав не тільки декларативним змістом мають існувати й інші об'єктивні чинники, що належать до механізму реалізації прав людини. Інакше кажучи, повинні створюватися органи (насамперед судові) й організації, за допомогою яких здійснюється захист прав людини, їх поновлення й відшкодування шкоди у випадку порушення. Права служать гарантіями для індивіда, тому при належному рівні їх реалі-

зації вони надають впевненість і в захисті людини від свавілля як з боку оточуючих, так і держави.

В українському суспільстві дія прав людини ускладнюється тим, що навіть існуючі законодавчі положення і правові інститути ми сприймаємо як декларативні й не віримо в можливість реалізації прав за допомогою правових же засобів. Звичайно, є об'єктивні причини такого ставлення, а саме: труднощі правозахисного процесу, тривалість судового розгляду, матеріальні й морально-психологічні затрати. Але відсутність спроб використовувати свої права аж ніяк не додає правовим приписам можливості працювати.

Альтернативність засобів захисту прав полягає в тому, що крім здійснення такого захисту за допомогою суду, органів державної влади й органів місцевого самоврядування людина, права якої порушені, може звернутися до громадських організацій або інших суспільних інституцій, які в громадянському суспільстві є достатньо впливовими, щоб забезпечити відповідний захист. У всякому разі, вони можуть забезпечити супровід захисту права або привернути увагу громадськості до конкретної справи. У цьому випадку захист приватного інтересу через механізми громадянського суспільства може призвести не тільки до загального обговорення проблеми, що виникла, а й мати наслідком привернення уваги держави до останньої й відповідне її вирішення (наприклад, законодавче врегулювання подібних ситуацій).

Особливого значення в громадянському суспільстві набуває активність носіїв прав, яка передбачає, що вони готові виступити на їх захист особисто, а підключення до цього інших осіб, громадських організацій та органів державної влади розглядається як альтернативні засоби цього захисту. Така активність самих членів громадянського суспільства в питаннях реалізації своїх прав є особливістю й умовою належної їх захищеності в ньому.

Інститути активного громадянського суспільства живляться ідеями громадянського обов'язку, політичної відповідальності й патріотизму. Сформоване громадянське суспільство здатне захищати ці ідеали й цінності, тоді як громадянське суспільство, яке перебуває в процесі становлення, лише прагне до них [5, с. 26]. Ось чому при розбудові в Україні громадянського суспільства слід враховувати силу і впливовість його нематеріальних складників – правосвідомості, громадянської культури, почуття власної гідності тощо, оскільки недостатня активність носіїв прав є проблемою нашого суспільства. Навіть коли ці права порушуються і людина хоче домогтися справедливості, вона сподівається, що безпосередньо захистом її прав буде займатися хтось інший (відповідна особа чи організація), а вона сама не приймає участі в цьому процесі.

З активністю носіїв прав тісно пов'язана така особливість їх реалізації, як усвідомлення себе володільцями прав і сприйняття їх як підстав відноситися до іншого члена суспільства як до рівного. Цінність прав людини полягає в тому, що, окреслюючи кожному простір для самореалізації, вони окреслюють його межі там, де починається відповідний простір іншого їх носія. Іноді це породжує зіткнення таких прав. Але у громадянському суспільстві індивіди використовують різноманітні способи розв'язання конфлікту – від судового вирішення конкретної справи до закріплення таких способів на законодавчому рівні через механізми цього суспільства.

Крім того, у громадянському суспільстві немає сприйняття прав людиною виключно як своїх можливостей, без урахування наявності таких же в інших, що про-

цвітає в українському суспільстві. Іншими словами, ми всі пам'ятаємо, що в нас є право, але про те, що існує обов'язок, який відповідає праву іншої людини, забуваємо.

Як бачимо, реалізація прав індивіда залежить і від чітко налагоджених механізмів і процедур їх захисту (об'єктивних чинників), і від моральних, культурних (суб'єктивних) чинників, тобто людина сама повинна відчувати себе носієм відповідних прав, членом громадянського суспільства. Адже права є витвором як історії, так і моралі: те, що особі належить мати в громадянському суспільстві, залежить і від практики, і від справедливості політичних інституцій [3, с. 134]. Створення ж подібної практики залишається на долю людини – носія певних прав, оскільки суспільні відносини, в які вступають відповідні суб'єкти, зі своїм розвитком породжують необхідність формування й закріплення нових прав.

Слід також сказати, що саме права людини є спільною цінністю як громадянського суспільства, так і правової держави. Право індивіда, як гарантована законом і забезпечена судовим захистом здатність реалізувати свої домагання в різних сферах життєдіяльності, – характеристика якості правової держави і громадянського суспільства, заснованого на праві [2, с. 18]. Звідси випливає, що ці права деякою мірою визначають відносини громадянського суспільства й держави, а забезпечення реалізації й захисту прав людини є їх спільним завданням. У той же час громадянське суспільство і правова держава використовують різні механізми й засоби захисту цих прав. Тому питання, хто ж виступає головним суб'єктом захисту прав людини – держава чи громадянське суспільство – є недоречним. Адже держава законодавчо закріплює перелік прав і свобод, механізми їх реалізації й захисту, створює відповідні органи державної влади, а громадянське суспільство використовує засоби захисту цих прав, починаючи від обговорення їх у ЗМІ й закінчуючи використанням національної системи правосуддя і зверненням до міжнародних механізмів. При цьому індивіди й суспільні інституції дотримуються правомірної поведінки, вступають у врегульовані правом суспільні відносини.

Спираючись на викладене, можемо зробити такі висновки:

1. Поняття «права людини» виражається через певні можливості, що належать кожному, незалежно від будь-яких обставин, і відповідають загальному обов'язку не перешкоджати здійсненню цих можливостей щодо володільця прав. Права індивіда можуть мати негативний смисл, що полягає в захищеності від посягань, і позитивний, що передбачає їх використання й реалізацію шляхом активної поведінки.

2. Механізм реалізації прав людини становить сукупність об'єктивних (законодавче закріплення прав, наявність органів державної влади й органів місцевого самоврядування, що здійснюють правотворчу й правозастосовчу діяльність, захист прав) і суб'єктивних чинників (виховання поваги до права, усвідомлення себе носієм прав). Найбільш ефективно такий механізм працює в громадянському суспільстві, яке об'єднує сфери життєдіяльності, що ґрунтуються саме на правах людини.

3. До особливостей реалізації прав людини в громадянському суспільстві належать: а) об'єктивні – наявність специфічних структур і процедур для їх реалізації, альтернативні засоби захисту прав; б) суб'єктивні – суспільна активність носіїв прав, усвідомлення себе їх володільцями і сприйняття прав як підстав ставитися до іншого члена суспільства як до рівного.

4. Для українського перехідного суспільства досягнення відповідного рівня реалізації прав людини є важливим завданням.

лізації прав людини ускладнюється не тільки вадами законодавчого механізму їх реалізації, а й протиріччями існуючих культур, браком єдиних ціннісних орієнтацій його членів, тому права особи виступають лише ціннісною орієнтацією, тоді як для громадянського суспільства вони є цінністю, а реалізуються вони з дотриманням принципу рівності суб'єктів. Ось чому створення громадянського суспільства в Україні повинно співпадати з процесом сприйняття індивідами його цінностей як своїх власних.

5. Права людини є спільною цінністю громадянського суспільства і правової держави, а забезпечення їх реалізації – спільним завданням останніх.

Список літератури: 1. Государственное право Германии: Сокр. пер. нем. 7-томного изд. – Т. 2. – М., Ин-т гос-ва и права РАН, 1994. – 319 с. 2. Гражданское общество, правовое государство и право («Круглый стол» журн. «Гос-во и право» и «Вопр. философии») // Вопр. философии. – 2002. – №1. – С. 3-51. 3. *Дворкин Р.* Серьезный взгляд на права: Пер. з англ. А. Фролкін. – К.: Основи, 2000. – 519 с. 4. *Кочетков А.П.* Гражданское общество: проблемы исследования и перспективы развития // Вестн. МГУ: Сер. 12: Полит. науки. – 1998. – №4. – С. 85-97. 5. *Кресина І., Полишкаророва О.* Громадянське суспільство: відокремимо зерна від половини // Віче. – 2002. – №4. – С. 23-26. 6. Права человека. Учебник для вузов / Отв. ред. *Е.А. Лукашева.* – М.: Изд. гр. НОРМА-ИНФРА М, 1999. – 573 с. 7. *Максимов С.И.* Правовая реальность: опыт философского осмысления: Монография. – Х.: Право, 2002. – 328 с. 8. *Рабинович П.М.* Основы заглавной теории права та держави: Навч. посіб. – Вид. 6-те – Х.: Консум, 2002. – 160 с. 9. *Розова Т.В., Барков В.Ю.* Специфика становления громадянського суспільства в Україні: Монографія. – О.: Юрид. літ., 2003. – 336 с. 10. *Ролз Дж.* Теория справедливости. – Новосибирск, Изд-во Новосиб. ун-та, 1995. – 536 с. 11. *Хеффе О.* Политика. Право. Справедливость: Основоположения критической философии права и государства: Пер. с нем. Вл. С. Малахова при уч. Е.В. Малаховой. – М.: Гнозис, Ред.-изд. гр. «Логос», 1994. – 328 с.

Надійшла до редакції 10.04.2007 р.